

I KREMLS SKUGGA: mord som politisk metod

Tobias Ljungvall

Tobias Ljungvall

I KREML'S SKUGGA: mord som politisk metod

I Kremls skugga: mord som politisk metod
Tobias Ljungvall
Stockholm, januari 2018

Producerad av Östgruppen för demokrati och mänskliga rättigheter
www.ostgruppen.se
info@ostgruppen.se

Grafisk formgivning: Jon Fridholm

Omslagsfotografi: "Notjnaja Moskva" (<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=17144540>)
Av: Aleks G (https://commons.wikimedia.org/wiki/User:Aleks_G)
Licens: CC BY-SA 3.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.en>)

Rapporten är gjord med finansiellt stöd från Forum Syd. För innehållet ansvarar författaren.

Innehåll

Inledning	5
Trehundra vanliga medborgare	5
Motivet: makten över Ryssland	7
Politikern Sergej Jusjenkov	9
Journalisten Jurij Sjtjekotjichin	11
Journalisten Anna Politkovskaja	12
FSB-avhopparen Aleksandr Litvinenko	15
Oligarkens vän	16
Flykt till England	18
Regimmotståndare i exil	19
Inspel i säkerhetsbranschen	21
Första förgiftningsförsöket	23
Andra försöket	24
Tredje försöket	24
Giftet verkar	26
Poloniumspår från första försöket	27
Spåren från andra försöket	28
Spåren från tredje försöket	29
Efterspelet	29
Juristen Sergej Magnitskij	31
Oligarken Boris Berezovskij	33
Oppositionsledaren Boris Nemtsov	34
Utredningen leder till Tjetjenien	36
Gärningsmän blir bondeoffer	37
Vem står på tur?	39

Inledning

Av alla mänskliga rättigheter är förstås rätten till liv den mest centrala. Regimer som systematiskt kränker mänskliga rättigheter begår inte sällan även mord på sina medborgare. Den här skriften är ett försök att sammanfatta vad som är känt om de fall där den ryska staten, under Vladimir Putins ledning, misstänks ha begått sådana mord. Skriften fokuserar på politiska mord. Den tar alltså inte upp fall som rör sig mer i den ekonomiska eller kriminella sfären – där den ryska staten också kan vara inblandad.

Det brukar sägas att den som anklagas för brott ska betraktas som oskyldig tills motsatsen bevisats. Av uppenbara skäl haltar denna så kallade oskuldspresumtion då det är staten som misstänks, och dess institutioner inte vill eller kan utreda brottet. Ibland är bevisläget då mycket tunt. Anklagelserna, eller misstankarna, bottnar mer i fallets kontext än i vad som faktiskt är känt om detaljerna i det. Verkligheten är sällan så tydlig som vi skulle önska.

Men vi måste ändå förhålla oss till den.

Trehundra vanliga medborgare

Husbombningarna 1999 kastar en lång skugga över Vladimir Putins tid vid makten. I augusti 1999, då han var nyutnämnd premiärminister under den dåvarande presidenten Boris Jeltsin, inleddes en serie dödsbringande explosioner. Officellt skulle dessa tillskrivas tjetjenska terrorister men i många ögon pekade spåren snarare mot myndigheterna.

En första bomb drabbade köpcentret Ochotny Rjad, på det centrala Manegetorget i Moskva, med ett dödsoffer och fyrtio skadade som följd. Sedan exploderade en bilbomb intill ett militärt bostadshus i Bujnask i Dagestan. Den dödade 64 personer och skadade 133.

Därefter var det återigen Moskvans tur. Två nattliga explosioner, 9 och 13 september, demolerade varsitt bostadshus och dödade 94 respektive 119 människor. Närmare femhundra skadades. Bombarna hade varit placerade i bottenvåningen och källaren. Fler bomber sades ha hittats av myndigheterna på andra adresser.

Vid denna tidpunkt hände något märkligt. Parlamentets talman Genadij Seleznev anmälde att han underrättats om att ett bostadshus i staden Volgodonsk hade sprängts. Det hade det inte – ännu. Först 16 september demolerade en bilbomb ett sådant hus och dödade 17 personer. Talmannen kom aldrig med någon begriplig förklaring till sitt synska uttalande.

Kvällen 22 september hände så det som kommit att prägla många förståelse av bombdåden. Polisen i staden Rjazan larmades av en boende i ett lägenhetshus. Denne hade sett två män bära in säckar i källaren från en bil med Moskvaskyltar. Polisen hittade tre femtökilossäckar vitt pulver försedda med en timer och med en hagelpatron som detonator. Den lokala bombpatrullens chef desarmerade bomben och undersökte pulvret med en analysapparat. Det var en mycket dyr och enligt honom själv tillförlitlig sådan.

Pulvret visade sig vara en blandning av socker och sprängmedlet RDX, även kallat hexogen. Samma sprängmedel hade använts vid tidigare husbombningar. Ett försök att spränga en del av pulvret misslyckades dock och enligt de lokala bombexperterna hade terroristerna nog blandat i för mycket socker. Icke desto mindre sa inrikesminister Vladimir Rusjajlo följande dag att ett terrordåd hade förhindrats.

Premiärminister Putin tackade allmänheten för dess vaksamhet och sa att banditerna (alltså de förmodade tjetjenska terroristerna) inte förtjänade någon sympati.

Samma kväll avlyssnades genom det lokala telefonbolaget i Rjazan långdistanssamtal, däribland ett samtal där någon från Moskva rådde några personer att dela upp sig och ta sig ut på egen hand. Numret gick till en av säkerhetstjänsten FSB:s telefonväxlar i Moskva.

Därefter greps två män och en kvinna som misstänkta för att ha placerat ut bomben. De hade tjänstelegitimationer från FSB.

Nu påstod FSB-chefen Nikolaj Patrusjev att alltihop hade varit en övning. Så småningom skulle man förneka att det ens hade funnits hexogen i säckarna – ja, att just det sprängmedlet överhuvudtaget hade använts i någon av husbombningarna.

En grupp tjetjener dömdes också i en sluten militärdomstol för de dåd som hade ägt rum. Men än i dag kvarstår misstankarna om att FSB var inblandade i dem.

Motivet: makten över Ryssland

Bombdåden hade föregåtts av stigande spänning mellan å ena sidan Moskva och å andra sidan islamistiska radikaler i det då självständiga Tjetjenien. Men samtidigt gick Jeltsins tid vid makten mot sitt slut. Sommaren 2000 skulle presidentval hållas och någon uppenbar och pålitlig efterträdare hade man inte. Risken fanns att politiska motståndare skulle komma till makten och sätta Jeltsins korrupta omgivning, den så kallade "Familjen", i fängelse.

Vad som hände efter bombdåden var att Jeltsins nye premiärminister Putin, som dessförinnan varit FSB-chef, ställde sig i spetsen för ett nytt krig mot Tjetjenien. Han blev mycket populär. På nyårsafton överlämnade Jeltsin i ett sentimentalt tv-sänt avsked makten till honom och i mars kunde Putin formellt väljas till president i ett tidigarelagt val. Hans första beslut var att ge Jeltsin straffrihet.

Inom mer kritiskt inställda kretsar hopade sig frågorna. Hur djup var FSB:s inblandning i terrordåden? Hade de tjetjenska radikalerna rentav varit i Moskvas sold och deras provokationer från första början varit avsedda att förändra de inrikespolitiska förutsättningarna? Även om man kanske inte från början hade räknat med att Putin skulle bli så populär att han kunde vinna ett presidentval så kunde ju planen ha varit att – med krigstillstånd som ursäkt – ställa in valet.

Att myndigheterna med berått mod tagit livet av trehundra av sina egna medborgare var förstås något som inte alla var beredda att tro. Inte ens om motivet hade varit att säkra makten över världens största land. Kanske, resonerade dumaledamoten och den gamle dissidenten Sergej Kovaljov, hade bomben i Rjazan placerats ut i syfte att upptäckas. Kanske hade meningen varit att späda på rädslan för terrorism utan att nödvändigtvis ta livet av fler människor.

Efter att statsduman vägrat undersöka vad som hänt ställde sig Kovaljov i spetsen för en inofficiell undersökningskommission.

I Kovaljovkommissionen ingick ett femtontal personer: politiker, advokater, journalister, och dottern till ett av offren för sprängningarna. Den fick också stöd av exiloligarken och Putinmotståndaren Boris Bezovskij.¹

¹ The Litvinenko Inquiry, s. 58.

Kommissionen uppdrog åt en advokat och före detta FSB-medarbetare, Michail Trepasjkin, att företa en utredning av vad som egentligen hade hänt. Trepasjkin gjorde en del upptäckter av svårbedömt värde. Men i oktober 2003 greps han. Han dömdes till fyra års fängelse för olaga vapeninnehav och röjande av statshemligheter. Amnesty International uppfattade domen som baserad på falska anklagelser och som ett sätt att stoppa undersökningen av husbombningarna.

Vid det laget hade dessutom två av Kovaljovkommissionens medlemmar, Sergej Jusjenkov och Jurij Sjtjekotjichin, under oklara omständigheter förlorat livet.

Politikern Sergej Jusjenkov

Sergej Jusjenkov var en liberal parlamentsledamot som 1991 hade utmärkt sig i motståndet mot KGB:s försök till statskupp. I april 2003 blev han ihjälskjuten utanför sin bostad.

Gärningsmannen och hans medhjälpare – av allt att döma tämligen marginaliserade existenser – skulle enligt den officiella utredningen ha lejts av en politisk konkurrent till Jusjenkov, en person som hette Michail Kodanjov. Motivet påstods vara att Kodanjov själv ville förfoga över pengastöd från Boris Berezovskij.²

Kodanjov var ingen politisk tungviktare, även om han hade viss erfarenhet från sin hemregion Komi. Enligt uppgift hade han anförtrotts sin roll tack vare Berezovskij och detta eftersom han utseendemässigt påminde om Vladimir Putin. Mördarna hade å sin sida aldrig träffat Kodanjov. Men den av dem som organiserat mordet vittnade om att det var Kodanjovs assistent som hade lejt honom för att göra det.

² Pressmeddelande på den ryske riksåklagarens sajt, 19 mars 2004.

Mannen som skjutit uppgav också att han åtminstone hade sett assistenten på en fest.³

Assistenten erkände. Han sa att det verkligen varit Kodanjov som hade uppdragit åt honom att ordna så att Jusjenkov mördades.

Kodanjov själv vidhöll sin oskuld. Hans advokat, den kände juristen Genri Reznik, menade att assistenten hade pressats att ange sin chef. Reznik antydde att det i själva verket var myndigheterna som hade legat bakom mordet.⁴

Den advokat som representerade Jusjenkovs änka och barn tycktes dock godta den officiella utredningen. Han beklagade inför rätten att Justjenko gett sig i lag med Berezovskij, vars hat mot Putin enligt advokaten överskuggade hans intresse av att verka för liberala reformer.⁵ En av Jusjenkovs politiska parhästar, Viktor Pochmelkin, gick ännu längre. Han uteslöt inte att Berezovskij själv hade legat bakom mordet. Pochmelkin menade att Jusjenkov hade stått i vägen för Berezovskijs planer på att förena liberaler med kommunister.⁶

Kodanjov dömdes till tjugo års fängelse. Långt senare, 2012, sa han i en tv-intervju från fängelset att han hade mördat Jusjenkov på uppdrag av Boris Berezovskij och dennes affärspartner Badri Patarkatsjvili.⁷

Att skylla regimmotståndares död på deras allierade har blivit ett återkommande mönster i Putins Ryssland. Detta, och de tillsynes tun-

3 "Обвиняемый в убийстве Юшенкова рассказал, как он стрелял", Grani.ru 3 mars 2004.

4 "Генри Резник: Коданева оговорили", Grani.ru 17 mars 2004.

5 "Дело об убийстве Юшенкова: адвокат семьи депутата считает подсудимых виновными", Grani.ru 16 mars 2004.

6 "Дело об убийстве Юшенкова: Похмелькин не исключил причастность Бerezовского", Grani.ru 5 mars 2004.

7 "Откровения после долгого молчания", Respublika (Komi) 28 december 2012.

na bevisen mot Kodanjev som mordbeställare, gör att frågetecknen kring Jusjenkovs död kvarstår.

Journalisten Jurij Sjtjekotjichin

Den andre medlemmen av Kovaljovkommisionen som dog under dramatiska omständigheter var Jurij Sjtjekotjichin, och det gjorde han bara ett par månader efter Jusjenkov.

Sjtjekotjichin var journalist. Redan på sovjettiden hade han ägnat sig åt något slags grävande journalistik på tidningen Komsomolskaja Pravda. Nu arbetade han sedan många år i stället för den välrenommerade Novaja Gazeta. Han var dessutom ledamot i statsduman, för det liberala partiet Jabloko. Som parlamentsledamot hade han bättre tillgång till myndighetspersoner än de flesta journalister. Detta använde han för att kunna rapportera om organiserad brottslighet och korruption i både tidningsartiklar och böcker.

I mitten av juni 2003 blev han sjuk. Först var symtomen influensaliknande, plus en brännande känsla i huden. Han lades in på sjukhus. Där började huden lossna i stora sjok, håret föll av, och Sjtjekotjichin inre organ gav upp ett efter ett. Efter två veckor var han död.

Sjukhuset var ett särskilt sådant för höga statstjänstemän och uppges stå under särskild kontroll av säkerhetstjänsten FSB. Där skyllde man på en allergisk reaktion. Men vad som hade utlöst allergin kunde man inte säga. Myndigheterna såg inte heller anledning att utreda fallet som misstänkt förgiftning – vilket Sjtjekotjichins kollegor förstås antog att det var.

Under många år försökte kollegorna få till en utredning. När en sådan väl kom till stånd, i två omgångar, fanns det inte mycket att gå på.

Utredarna genomförde förhör där de frågade om Boris Berezovskij möjligen kunde vara inblandad.

Novaja Gazeta menar sig ha uppdagat en mängd omständigheter som talar för att sjukhuset ville dölja den förmodade förgiftningen. Bland annat har symtom i medicinska dokument bortförklarats med att Sjtjekotjichin skulle ha arbetat som brandman vid Tjernobykka-tastrofen, något som inte är sant.

Det är svårt att tro annat än att Sjtjekotjichin blev mördad och att myndigheterna på något sätt var inblandade. Men berodde det på hans deltagande i Kovaljovkommissionen? Det är inte säkert. Sjtjekotjichin var också engagerad i en annan skandal. Den kretsade kring möbelvaruhuset Tre Valar i Moskva. Förutom fiffel med möbelimport hade företaget använts av höga FSB-tjänstemän till att tvätta hundratals miljoner dollar genom Bank of New York. Ett nyckelvittne i den ryska utredningen hade just skjutits ihjäl och Sjtjekotjichin planerade en resa till USA där han skulle diskutera fallet med amerikanska FBI. Kanske var det därför han mördades.⁸

Journalisten Anna Politkovskaja

7 oktober 2006, på Putins födelsedag, mördades en av hans skarpaste kritiker: journalisten Anna Politkovskaja. I entrén till huset där hon bodde sköts hon ihjäl med fyra skott, ett i hjärtat och tre i huvudet.

Liksom Sjtjekotjichin arbetade Politkovskaja för Novaja Gazeta. Den gången utlyste tidningen en belöning på 25 miljoner rubel – närmare sju miljoner kronor – till den som kunde hjälpa till att lösa mordet.⁹ De

⁸ Committee to Protect Journalists: Journalists killed: Yuri Shchekochikhin; och "Мы ставим точку", Novaja Gazeta 2 juli 2013.

⁹ "Дело об убийстве Анны Политковской. Справка", Memorial 31 maj 2011.

flesta, av allt att döma även brottsutredarna, antog redan från början att mordet var relaterat till Politkovskajas arbete. Hennes skrivelser om mord och försvinnanden i Ramzan Kadyrovs Tjetjenien riktade naturligt nog blickarna ditåt. Men samtidigt var myndigheternas inställning att mordet nog kunde ha organiserats av någon som ville kasta skulden över just Kadyrov, och över Ryssland.¹⁰

Putin antydde en liknande förklaring under ett besök i Tyskland några dagar efter mordet. Politkovskaja, förklarade han, hade varit känd utomlands men saknat politisk betydelse i Ryssland. Därför var mordet till större skada för hans regering än vad hennes skrivelser någonsin varit.¹¹

Att mordet ägt rum på hans födelsedag kunde beroende på utgångspunkt tolkas antingen som en present eller som en provokation. Putin lovade hursomhelst, vid den tyska presskonferensen, att oavsett vilka de var så skulle mördarna straffas.¹²

Efter knappt ett år meddelade så riksåklagaren Jurij Tjajka att man hade nystat upp och anhållit det nätverk som genomfört mordet. Bland de tio anhållna fanns kriminella tjetjener, några poliser i Moskva, och en medarbetare i FSB. Ytterligare en före detta polis var efterlyst. Poliserna och FSB-mannen hade hjälpt till att spåra och skugga Politkovskaja. Men de hade inte varit medvetna om att hon skulle mördas. Det var tjetjenerna, som hörde till det så kallade Lasagne-gänget – uppkallat efter en restaurang som hette så – som hade genomfört mordet. Och det var mot Tjetjenien trådarna ledde. Enligt uppgifter

10 "Месть или провокация", Gazeta 9 oktober 2006.

11 "Reporter's 'disgusting' killing damaged Russia, says Putin", The Guardian 11 oktober 2006.

12 "Merkel kräver utredning av Putin", Sveriges Radio 10 oktober 2006.

från utredningen handlade det om att "viktiga personer" i Tjetjenien hade varit missnöjda med Politkovskaja.¹³

Den uppenbart misstänkte var förstås Kadyrov.

Ändå hävdade Tjajka att utredarna kommit till slutsatsen att beställaren fanns i utlandet, och att motivet bakom mordet hade varit att svärta ned Ryssland politiskt. Några konkreta spår som pekade åt det hållet tycktes inte finnas. Det handlade uteslutande om en "analys" av motivbilden, där man fokuserade på vem som kunde vilja skandalisera Ryssland i stället för på vem som hade intresse av att röja Politkovskaja ur vägen. Utredarnas initiala intresse för hennes skrivelser och för vem som kunde ha velat mörda henne utifrån dem hade på något vis försvunnit i "analysen".

Ett halvår senare hävdade också chefen för Utredningskommittén – som vid den här tiden sorterade under riksåklagaren – att man var "övertygad" om att Boris Berezovskij hade beställt mordet genom en av Lasagne-gängets ursprungliga ledare, Chozj-Achmed Nuchajev.¹⁴

Nuchajev hade spelat en ganska viktig roll inom den tjetjenska separatistregeringen. Att han skulle ha organiserat mordet på Politkovskaja förefaller dock inte sannolikt. Inget är nämligen känt om honom efter februari 2004, och han antas ha dött någon gång kring den tidpunkten – det vill säga två och ett halvt år före Politkovskajamordet.¹⁵

Vad beträffar gärningsmännen så friades de senare i domstol, men dömdes så småningom igen. Även nya misstänkta tillkom och döm-

13 "По делу Политковской объявлен в розыск бывший майор УБОПа", lenta.ru 29 augusti 2007; och "Дело об убийстве Анны Политковской. Справка", Memorial 31 maj 2011.

14 "Борис Березовский отвергает обвинения в убийстве Анны Политковской", Kommersant 3 april 2008.

15 Se de ryska och engelska wikipediaartiklarna om Nuchajev.

des. Totalt var de sex stycken: tre tjetjenska bröder, deras farbror, och två poliser som blivit gangsters. En av de sistnämnda, Dmitrij Pavljutjenkov, medgav i en uppgörelse med utredningen att mordbeställningen hade kommit från London – från Boris Berezovskij och den tjetjenske exilledaren Achmed Zakajev. Den andre ex-polisen, Sergej Chadzjikurbanov, ska enligt sin advokat också ha varit utsatt för övertalningsförsök att peka ut Berezovskij.¹⁶

Politkovskajas anhöriga tror inte att Berezovskij låg bakom mordet och hennes kollegor på Novaja Gazeta menar att myndigheterna medvetet ljuger när de påstår det.¹⁷

FSB-avhopparen Aleksandr Litvinenko

Få mord torde ha fått så mycket uppmärksamhet som det på den avhoppade säkerhetsmannen Aleksandr Litvinenko i London, en månad efter Politkovskajas död. Av alla mord som tros vara kopplade till regimen i Ryssland är Litvinenkofallet också det mest väldokumenterade. Efter att den ordinarie polisutredningen så småningom inte kunde komma längre, initerades nämligen en offentlig brittisk utredning av vad som hänt.

Dess tillkomst var inte självklar. Den dåvarande inrikesministern Theresa May hade först nekat ett förslag att göra den, med hänvisning till att den skulle skada relationen till Ryssland. Men efter nedskjutningen av det malaysiska planet över Östra Ukraina 2014 ändrade hon sig.¹⁸

16 "От осужденного за убийство Политковской требуют назвать заказчиком преступления Бerezовского, сообщил адвокат Хаджикурбанова", newsru.com 17 oktober 2016.

17 ""Новая газета" пообещала назвать заказчика убийства Анны Политковской", newsru.com 7 oktober 2016.

18 "Alexander Litvinenko inquiry opens in high court", The Guardian 27 januari 2015.

Utredningen leddes av domaren sir Robert Owen, och tog del av såväl polisens dokumenterade bevisning som vittnesmål från ett stort antal personer. Man fick också ta del av hemligstämplat material. Rapporten publicerades i början av 2016 och de följande avsnitten är ett försök att i mycket komprimerat format återge dess centrala innehåll.¹⁹

Oligarkens vän

Aleksandr Litvinenko var född 1962. Han fick en militär utbildning och arbetade till en början för inrikesministeriet, men överfördes i slutet av 80-talet till det då fortfarande sovjetiska KGB.

Det var dock i det stormiga 90-talets nya Ryssland som han kom i kontakt med Boris Berezovskij, som under en tid skulle bli den viktigaste av de så kallade oligarkerna. Kontakten kom till på instruktion från säkerhetstjänsten. Efter att Berezovskij skadats i ett attentat, där hans bil sprängts och hans chaufför dött, deltog Litvinenko också i utredningen.

När så chefen för Berezovskijs tv-kanal ORT hade mördats försökte polisen gripa oligarken för mordet, men denne fick tag i Litvinenko som ställde sig mellan honom och poliserna. Båda befarade att Berezovskij efter ett gripande själv skulle ha dödats i häktet.

Mot denna bakgrund torde Litvinenko ha reagerat starkt när han några år senare, i slutet av 1997, fick frågan av sin chef om han kunde likvidera oligarken. Han ingick då i en nystartad avdelning inom FSB. Även de andra medlemmarna i hans grupp var bekymrade över de olagliga instruktioner de fick. Förutom att mörda Berezovskij skulle de kidnappa den tjetjenske affärsmannen Umar Dzjabrailov, detta för att

¹⁹ Rapporten med underlag finns att tillgå hos det brittiska riksarkivet via webbadressen www.litvinenkoinquiry.org

skaffa fram pengar till att köpa loss egna officerare som satt fångna hos de tjetjenska rebellerna. De skulle också ge sig på den tidigare FSB-officeren Michail Trepasjkin, han som sedermera skulle arbeta för Kovaljovkommissionen.

Trepasjkin hade vid den här tiden redan börjat rikta anklagelser om andra brott mot FSB. Tanken var att Litvinenkos grupp skulle hoppa på Trepasjkin och ta hans dokumentportfölj och tjänstelegitimation.

Efter att ha funderat sökte Litvinenko upp Berezovskij och berättade om vad han åtminstone själv hade uppfattat som en tydlig order att likvidera oligarken. Berezovskij tycks först inte ha tagit det på större allvar. Men efter att Litvinenko återkommit tillsammans med sina kollegor och dessa hade bekräftat det hela förändrades situationen. Berezovskij rådde dem att kontakta president Jeltsins vice stabschef som i sin tur rådde dem att göra en formell anmälan till den militära åklagarmyndigheten. Det gjorde de också. Samtidigt spelade de in en video med sitt vittnesmål, på Berezovskijs datja, i händelse av att de skulle råka ut för något.

Parallellt försökte Litvinenko ta upp frågan med FSB:s högste chef. Men denne blev irriterad och krävde att han skulle ta tillbaka sina anklagelser.

Strax därefter, i juni 1998, fick dock FSB en ny chef – Vladimir Putin.

Berezovskij sammanförde Litvinenko med Putin. Sannolikt hoppades han att denne skulle få upp ögonen för problemen i säkerhetstjänsten, göra sig av med det gamla korrupta ledargardet, och ersätta dem med mer moderna medarbetare som Litvinenko. Litvinenko själv sade sig senare ha fått ett dåligt intryck av Putin. Denne hade enligt Litvinenko försökt göra gott intryck men känts opålitlig och hade

förmodligen redan varit inblandad i allehanda skumrask i hemstaden Sankt Petersburg.

Flykt till England

På hösten lade den militära åklagarmyndigheten ned förundersökningen mot FSB-cheferna. Berezovskij kontrade då med ett öppet brev till Putin. Det följdes av en sensationell presskonferens där Litvinenko tillsammans med sina kollegor (de flesta maskerade med rånarluvor och solglasögon) offentliggjorde sina anklagelser. Även Trepasjkin deltog i presskonferensen.

Någon reform av eller utrensning inom FSB blev dock inte konsekvensen av utspelen. De medarbetare som hade deltagit i presskonferensen fick sparken. I stället anställdes de som konsulter av Berezovskij.

Litvinenko själv anklagades för att ha misshandlat en misstänkt och tillbringade större delen av 1999 i häkte, men friades sedan i domstol. Därefter anklagades han för misshandel och stöld under en räd mot en marknad, en räd där han dock inte ens verkar ha deltagit. Sedan påstods han ha planterat bevis på en misstänkt. Under 2000 var han belagd med reseförbud. Litvinenko var orolig att något skulle hända honom eller hans familj, eller att man skulle låsa in honom i fängelse och inte släppa ut honom igen.

I slutet av september iscensatte han en flyktooperation som skulle ta en månad att genomföra och kosta omkring en miljon kronor, pengar som Berezovskij stod för. Den slutade med att han och hans hustru och son landade i London där han bad om politisk asyl. Det fick de också, efter ett halvår. Familjen antog engelska namn med efternamnet Carter.

Regimmotståndare i exil

I London blev Litvinenko god vän med den gamle sovjetiske dissidenten Vladimir Bukovskij, som ingående berättade för honom om KGB:s historiska förtryck av oliktänkande. Detta var något som Litvinenko tidigare knappt hade känt till. Däremot hade Litvinenko själv växt upp i norra Kaukasus och genom sitt arbete fått djup inblick i den tjetjenska konflikten. När så utrikesministern i de tjetjenska separatisternas exilregering, Ahmed Zakajev, dök upp i London blev även de goda vänner. Zakajev valde att flytta in i ett hus nära familjen Litvinenko.

Även Boris Berezovskij sökte sig vid den här tiden till London, efter att konflikten med Putin blivit omöjlig att hantera. Denne var ju numera president. Oligarken beviljades också asyl av de brittiska myndigheterna. Från London använde han sin förmögenhet till att finansiera dem som motsatte sig Putin och den förmodligen mest stridbare Putinkritikern i hans krets kom att bli just Litvinenko.

Inte minst gjorde Litvinenko avtryck i frågan om 1999 års husbombningar, som medförfattare till boken *Blowing up Russia*. Där framfördes detaljerade anklagelser mot FSB. Det ska också ha varit tack vare Litvinenko som Trepasjkin kom att arbeta för den ovan nämnda Kovaljovkommissionen. En annan bok som Litvinenko stod bakom var *Lubjankagänget*, där FSB och Putin bland annat anklagades för att fungera som beskyddare av handel med afghanskt heroin. Båda böckerna smugglades in i Ryssland men beslagtogs senare och förbjöds.

Litvinenko ska också ha intresserat sig för de ukrainska så kallade Melnytjenkobanden, smyginspelningarna från den tidigare presidenten Kutjmas kontor. Dessa pekade på tidiga band mellan Putin och maffian i Sankt Petersburg. Mycket av Litvinkos kampanjarbete mot Putin skedde via den tjetjenska separatistsajten Chechenpress.

Enligt samstämmiga uppgifter ska Litvinenko därutöver ha arbetat på konsultbasis för den brittiska underrättelsetjänsten MI6. Han bistod också spanska myndigheter. Det handlade inte minst om Kremels kopplingar till den ryska maffian som hade en påtaglig närvaro i Spanien. Liknande uppgifter lämnade han också till den italienska parlamentariska så kallade Mitrochinkommissionen, vars utredare Mario Scaramella han hade kontakt med.

De är ingen överdrift att säga att Litvinenkos liv hade format sig till en kamp mot regimen i hemlandet – och mot den tidigare arbetsgivaren.

Redan några månader efter flykten till London ska Litvinenko via telefonsamtal från en gammal kollega ha mottagit dödshot från FSB. Detta bekräftas av Bukovskij. Telefonsamtalen fortsatte och efter något år dök den tidigare kollegan – i sällskap med ytterligare en sådan – upp i London och föreslog att Litvinenko skulle hjälpa till att organisera ett mord på Vladimir Putin. Litvinenko anade en provokation och anmälde det hela till polisen. De två männen utvisades.

Vid ett annat tillfälle återgav Trepasjkin för honom ett samtal med en FSB-tjänsteman som berättat att ett beslut hade fattats om att likvidera Litvinenko.

Den kanske mest långtgående anklagelsen mot Putin gjorde Litvinenko sommaren 2006. Den utgick ifrån en måhända trivial händelse. Under en promenad hade Putin stannat till vid några turister, inlett en konversation med en fyraårig pojke, lyft upp dennes tröja och pussat honom på magen. Nu hävdade Litvinenko att den ryske presidenten var pedofil. Detta var orsaken, skrev han på Chechenpress hemsida, till att Putin efter examen från KGB-skolan trots sina tyskakunskaper först hade placerats i hemstaden Leningrad.

Putin skulle till och med ha smygfilmats när han hade sex med pojkar. Långt senare, då han blivit chef för FSB, hade Putin enligt Litvinenko letat rätt på inspelningarna.

Inspel i säkerhetsbranschen

Efter några år drog Berezovskij ned på sitt stöd för Litvinenko och han fick anledning att söka nya inkomstmöjligheter. Alldeles lätt var inte detta. Han var fortfarande dålig på engelska och yrkeskunskaperna från FSB-tiden var knappast anpassade för den brittiska arbetsmarknaden. Men han introducerades för ett par företag i den privata säkerhetsbranschen. För dem försökte han sig på att skaffa fram så kallade "due diligence reports", alltså ett slags underrättelserapporter om klienters potentiella affärspartners i Ryssland. I det arbetet fick han viss hjälp av den tidigare säkerhetschefen för tv-kanalen ORT, Andrej Lugovoj.

Lugovoj hade fått lämna ORT vid ungefär samma tid som den tidigare ägaren Berezovskij flydde Ryssland. Han hade till och med, påstods det, tillbringat 15 månader bakom lås och bom för att ha försökt hjälpa en av Berezovskijs nära medarbetare att rymma ur fängelse. Därför litade Litvinenko på honom. Att Lugovoj liksom Litvinenko tidigare hade arbetat för KGB, i dess livvaktsavdelning och efterföljarorganisationen FSO, ändrade inte detta.

Inte heller den underliga omständigheten att Lugovoj, trots sina modiga insatser för Berezovskijlägret, framgångsrikt hade kunnat etablera sig i den privata säkerhetsbranschen hemma i Ryssland tycks ha väckt några farhågor.

Lugovojs insatser när det gällde rapportskrivandet uppfattades dock av de brittiska firmorna som undermåligt. En av Litvinenkos kontakter

där tyckte också att Lugovoj var obehagligt kall. Bättre hjälp med rapporterna fick Litvinenko av Jurij Sjevets, en annan före detta KGB:are som redan 1993 hade hoppat av till USA. De två kände varandra genom arbetet med de ukrainska Melnytjenko-banden.

En av rapporterna som Lugovoj skulle hjälpa Litvinenko med handlade om Viktor Ivanov, en av Putins nära vapendragare från KGB och Sankt Petersburg. Lugovojs rapport var på en tredjedels sida och betraktades av den brittiska säkerhetsfirman som usel. I stället tog Litvinenko hjälp av Sjevets som författade en åttasidig rapport, baserad bland annat på information som Litvinenko själv tillhandahållit.

Enligt rapporten, som av den brittiska firman betraktades som exceptionellt bra, hade Ivanov under slutet av sovjettiden bedragit KGB genom att bilda olika företag i föregivet spaningssyfte – men i själva verket använt dem för att berika sig själv. Därefter hade han gett sig in i ett nära samarbete med den mäktiga Tambovligan. Han hade skaffat sig kontroll över en del av Sankt Petersburgs lukrativa hamn, en kontroll han fortfarande utövade. Putin själv hade varit delaktig i skumrasket och därtill bistått en colombiansk drogkartell med penningtvätt.

Rapporten resulterade i att säkerhetsfirmans kund drog sig ur en tänkt affär med Ivanov, som enligt firmans bedömning därmed led betydande finansiella förluster. För att visa Lugovoj vad arbetet krävde gav Litvinenko honom sin och Sjevets rapport att läsa. Detta tycks ha skett i slutet av september 2006.

Kanske var det detta, eller pedofilanklagelsen någon månad tidigare, som utlöste vad som sedan hände.

Första förgiftningsförsöket

I början av oktober förbereder Lugovoj och en gammal barndomsvän till honom, Dmitrij Kovtun, en resa till London. Det är i alla fall då Kovtuns visumansökan inkommer till brittiska ambassaden. Kovtun är en oföretagsam drömmare och före detta diversearbetare som under många år bott i Hamburg. Men han utmålas nu som konsult på den ryska olje- och gasmarknaden. Lugovoj ska använda honom som statist i möten med ett brittiskt oljeprospekteringsbolag som haft problem med ryska gangsters, vilka Lugovoj ska presentera en utredning om.

På måndagmorgonen 16 oktober anländer de till London. En polisman på flygplatsen fattar spontant misstanke mot de båda männen. Han frågar ut dem och ringer upp oljeprospekteringsbolaget för att kontrollera deras historia, men han kan inte göra mycket mer än så.

Samma eftermiddag träffar de Litvinenko och besöker en av de säkerhetsfirmor denne är i kontakt med. Mötet handlar om Lugovojs möjligheter att ordna affärer med ryska Gazprom. De tre besökarna bjuds på te och kaffe. Efter mötet fortsätter de till en japansk restaurang. Väl hemma, senare på kvällen, börjar Litvinenko kräkas.

Han ska fortsätta att må illa under ett par dagar. Det är dock inte värre än att han även följande dags eftermiddag träffar de två ryssarna. Av oklara skäl har de nu bytt hotell. De besöker en annan av de brittiska säkerhetsfirmorna och går på restaurang tillsammans. Nästa dag, onsdagen 18 oktober, återvänder Lugovoj och Kovtun till Ryssland.

På torsdagen deltar Litvinenko i ett minnesmöte för den nyligen dödade Anna Politkovskaja. Där anklagar han offentligt Putin för mordet på henne. Litvinenko hade haft ett nära samarbete med Politkovskaja och reagerar starkt på hennes död.

Andra försöket

Redan veckan efter, onsdag till lördag, är Lugovoj återigen i London där han träffar Berezovskij och dennes affärspartner Badri Patarkatsisjvili, som han hjälper med säkerhetsarrangemang. Han tycks också två gånger träffa Litvinenko på en bar där Lugovoj dricker vin och whiskey och Litvinenko dricker te.

Tredje försöket

Dagarna därefter, lördag till onsdag, är Dmitrij Kovtun i Hamburg för att genomgå en myndighetsintervju och få sitt tyska uppehållstillstånd förlängt. Han träffar och sover över hos gamla anhöriga och bekanta. Genom de senare skaffar han fram telefonnumret till en kock i London. En av hans bekanta ska senare hävda att Kovtun förklarat att han behöver kockens hjälp med att lägga ett "dyrt gift" i förrädaren Litvinenkos mat.

På frågan – ställd halvt på skämt – om det inte vore lättare att skjuta Litvinenko, ska Kovtun ha svarat att man vill använda gift för att statuera ett exempel.

Tidigt på onsdagmorgonen, 1 november, fortsätter han till London. Dagen innan har även Lugovoj anlänt dit, med sin familj och en affärsbekant. På kvällen ska de gå på fotboll och se CSKA Moskva spela mot Arsenal. Resan har planerats sedan över en månad tillbaka. Kovtuns deltagande är dock av allt att döma sent påkommet, kanske så sent som 27 oktober då man bokar en returbiljett åt honom på samma plan som den övriga gruppen ska återvända med 3 november. Biljetten till London har Kovtun köpt i Tyskland och han har varit tvungen att be sin exfrus pojkvän att betala den eftersom han själv inte har något bankkort.

Under onsdagen skickas Lugovojs familj ut på en längre tur med sight-seeingbuss. Han och Kovtun tittar förmodligen förbi på Berezovskijs kontor innan de besöker oljeprospekteringsbolaget. Därefter, vid fyra på eftermiddagen, träffar de Litvinenko.

Egentligen skulle mötet ha ägt rum först följande dag men det har tidigare lagts. Detta efter att Kovtun har ringt kocken och denne sagt att han inte har tid att träffas. De två männen måste återigen själva försöka förgifta Litvinenko.

Litvinenko har tidigare under eftermiddagen träffat först ett av de brittiska säkerhetsbolagen och sedan Mario Scaramella, den italienska Mitrochinkommissionens utredare. Scaramella har vidarebefordrat en varning från en av sina kontakter. Enligt kontakten står både han själv och Litvinenko, liksom den nyligen mördade Politkovskaja, på en dödslista. Men Litvinenko betraktar Scaramellas kontakt som otillförlitlig.

Mötet med Lugovoj och Kovtun äger rum i baren på deras hotell. Det blir inte mycket längre än en halvtimme, Lugovoj förklarar att han snart måste iväg till fotbollsmatchen. Han säger att om Litvinenko vill kan han ta resten av det gröna te som finns i kannan på bordet. Litvinenko tömmer kannan. Det räcker inte till mer än en halv kopp och han nöjer sig efter bara några klunkar av det redan kallnade och inte särskilt goda teet.

De diskuterar ett planerat möte med en av de brittiska säkerhetsfirmorna nästa dag. Sedan kommer Lugovojs resesällskap. Litvinenko får skaka hand med den åttaårige sonen innan de skiljs åt. Han tittar in på Berezovskijs kontor och får skjuts hem av Zakajev.

Giftet verkar

På kvällen äter Litvinenko en bättre middag som hans hustru lagat. De firar att det är sexårsdagen av deras ankomst till Storbritannien och att de, bara några veckor tidigare, har beviljats brittiska medborgarskap. Detta är något som Litvinenko är mycket stolt över. Det blir dock ingen sen kväll. Nästa morgon har han lovat att skjutsa Zakajevs barnbarn till skolan och han har planerat flera möten i stan.

Men framåt morgonen börjar han kräkas och fortsätter att göra det hela nästa dag.

Efter ett dygns kräkande ringer hans hustru efter ambulans åt honom. Ambulanspersonalen tycker att det är bättre att han väntar ut sjukdomen hemma. Först på fredageftermiddagen, 3 november, blir han inlagd på Barnet Hospital där han diagnosticeras med maginfluensa. Han behandlas med antibiotika men utan resultat. Litvinenkos hustru delar sin misstanke om förgiftning med läkarna, och förklarar att maken "känner till farliga människor".

Efter omfattande tester och utredningar slår det en läkare att Litvinenkos symtom liknar dem man finner hos patienter som undergår intensiv cellgifts- och strålbehandling. 15 november, två veckor efter insjuknandet, testas han med geigermätare. Den ger dock inget utslag. Man misstänker tallium och behandlar honom med ett syntetiskt färgämne, kallat berlinerblått. Det ger bara tillfällig lindring.

17 november överförs Litvinenko till University College Hospital och två dagar senare läggs han in på en intensivvårdsavdelning. Ytterligare två dagar senare kontaktar man den brittiska kärnvapenanstalten Atomic Weapons Establishment (AWE) och skickar dit blod- och urinprover för undersökning.

Vi det här laget är fallet mycket omrapporterat i media. Litvinenko anklagar offentligt Putin för att ha låtit giftmörda honom. Den skriftliga anklagelsen som återges i världens massmedier är inte författad av Litvinenko själv men han hade fått den uppläst och skrivit under den. Uttalandet publiceras tillsammans med ett foto av den döende Litvinenko i en sjukhussäng. Hans inre organ håller på att ge upp, benmärgens stamceller har slutat producera blod, och håret har fallit av.

Även i polisförhör säger han sig vara säker på att det är Putin som ligger bakom. Ingen annan i Ryssland kan beordra ett sådant mord på en medborgare av ett annat land, och på landets eget territorium, menar han. Särskilt inte om det gäller Storbritannien.

Samma natt stannar Litvinenkos hjärta två gånger, men man får igång det igen. Följande dag, 22 november, visar AWE:s tester på polonium-210. Man litar först inte på resultatet men nästa dag bekräftas det. Den kvällen stannar Litvinenkos hjärta en tredje gång och nu går det inte längre att återuppliva honom. Inför sin död har Litvinenko, med Zakajevs hjälp, konverterat till islam. Mot hans hustrus vilja kommer en imam att läsa muslimska böner vid hans begravning.²⁰

Poloniumspår från första försöket

En undersökning av Litvinenkos hår visade att han någon gång tidigare hade förgiftats av en mindre dos polonium, hundra gånger mindre än den dos som dödade honom. Förmodligen hade han fått i sig den via kaffet eller teet vid mötet på det brittiska säkerhetsföretaget 16 oktober. Polonium återfanns nämligen på bordet i företagets sammanträdesrum, invid det hörn kring vilket Lugovoj och Litvinenko hade suttit. Det återfanns också på Lugovojs hotellrum: i kröken un-

²⁰ "Confusion envelops Litvinenko even as he goes to the grave", The Guardian 8 december 2006.

der handfatet, som om han spolat ned det som blev över efter första förgiftningsförsöket.

Förutom dessa poloniumrester, kallade "primär kontamination" i den brittiska undersökningen, hade giftet också smetat av sig i vad man kallar "sekundär kontamination". Sådana mindre spår återfanns på många av de platser där Lugovoj och Kovtun hade uppehållit sig. Det fanns även på det flygplan med vilket de lämnat landet.

Brittiska myndigheter fick dock aldrig tillfälle att undersöka planet med vilket de anlät. Både den ryska hälsovårdsmyndigheten och det ryska flygbolaget uppgav först – innan britterna hade hunnit undersöka det andra flygplanet – att man själva hade kontrollerat båda planen utan att finna några spår. Långt senare ändrade man sig och bekräftade britternas fynd på det andra planet.

Spåren från andra försöket

I Lugovojs hotellrum från det följande besöket 25-28 oktober återfanns också polonium. Det hittades i botten av badrummets papperskorg. Också ett par handdukar som återfanns i tvätteriet var kraftigt kontaminerade. Det verkar alltså som om det andra förgiftningsförsöket gått i stöpet när Lugovoj spillt ut giftet.

Mindre spår hittades i soffan han suttit i när han besökt Berezovskij, och på planet han hade rest med. Det var samma plan som flugit åt båda hållen. Spår fanns bland annat på handbagageluckan ovanför platsen där han suttit på resan från Moskva till London.

Spåren från tredje försöket

Sådana mindre spår fanns även på de platser i Hamburg där Kovtun hade uppehållit sig, och i Lugovojs flygsäte från den sista resan till London. Mer avgörande för att fastställa hur förgiftningen gick till är dock de direkta poloniumrester som återfanns på och i en av hotellets tekannor, på bordet vid vilket de tre männen satt – samt i avloppshålet i Kovtuns badrum. Uppenbarligen behövdes inte allt polonium man hade till att förgifta den lilla skvätt te som Litvinenko erbjöds att dricka av.

Dessutom fanns ganska kraftiga spår på herrtoaletten vid foajén. Hotellets övervakningskameror visade att både Lugovoj och Kovtun i tur och ordning besökte denna strax innan Litvinenko anlände. Efter mötet tycks även Litvinenko ha lämnat mindre spår efter sig, det kraftigaste återfanns på ena ärmslutet av den jeansjacka han burit.

Efterspelet

Handskades Lugovoj och Kovtun slarvigt med poloniumet eller visste de inte hur lätt det spreds? Lugovoj lät sin åttaårige son skaka hand med den nyss förgiftade Litvinenko. Både pojken och hans mor sov i ett kontaminerat hotellrum. Kovtun utsatte också sin exfru och hennes familj för kontamineringsrisker under besöket i Hamburg.

Åtminstone Kovtun tycks också ha blivit dålig efter Londonbesöket. Hans före detta svärmor i Tyskland har berättat att han i ett telefonsamtal med henne sagt att han förmodligen fått i sig en del av giftet som dödade Litvinenko, och att "de där arslena förmodligen har förgiftat oss allihop". Vilka han syftade på sa han inte men rimligen var det hans egna och Lugovojs uppdragsgivare.

För det framstår som uppenbart att det var de två som förgiftade Litvinenko.

Lugovoj skulle senare hävda att Litvinenko hade planerat att utpressa Berezovskij, och att det därför nog var denne som hade låtit mörda honom. Litvinenko skulle ha drivits av ilska över att Berezovskij under 2006 hade dragit ned på sitt stöd till honom. Det senare stämde ju faktiskt och något slags osämja tycks också ha uppstått mellan dem under sommaren. Men den verkar ha gått över ganska snabbt. Ingen i männens närmare omgivning kunde heller tro att Litvinenko skulle komma på tanken att utpressa en gammal vän.

Att skylla på Berezovskij är som ovan framgått ett vanligt grepp.

Lugovoj har i intervjuer också uttryckt att Litvinenko var en förrädare och att han själv anser att de som orsakar Ryssland skada förtjänar att dö. 2010 skickade han, i ett smaklöst skämt eller indirekt erkännande, en t-tröja till Berezovskij. Tröjan bar CSKA Moskvas emblem och texten "Nuclear Death is Knocking Your Door".

Den ryska staten döljer inte sitt stöd för Lugovoj. Han är ledamot i statsduman och medverkar ofta i tv. I mars 2015, medan vittnesförhören i den offentliga brittiska utredningen pågick, förärades han en hedersorden av president Putin. Utredningen ansåg det klarlagt att Litvinenko hade mördats av Lugovoj och Kovtun. Med hög sannolikhet hade det skett på order av FSB, och förmodligen med Putins personliga godkännande.

Juristen Sergej Magnitskij

Sergej Magnitskijs död 2008 var inte ett politiskt mord, men har fått stora politiska konsekvenser. Mer än något annat fall har det format bilden av Ryssland som en maffiastat. Fram till annekteringen av Krim var det också främst Magnitskijs död som ådrog Ryssland sanktioner.

Magnitskij arbetade som advokat och revisor. Han betraktades som en av de skickligaste i sitt yrke i Moskva. Hans uppdragsgivare var investeringsbyrån Hermitage Capital Management som drevs av amerikanen Bill Browder. Browder hade en gammal familjekoppling till Sovjetunionen: det amerikanska kommunistpartiet hade en gång i tiden grundats av hans farfar. Men i det nya Ryssland gick sonsonen Bill i bräschen för modern kapitalism.

Flera gånger hade hans Hermitage gått ut i pressen om diverse oegentligheter som man sett, och 2005 hade den i Moskva bosatte Browder slutligen utvisats ur landet. Säkert bidrog Hermitages status som politiskt oönskat till att byrån också valdes ut som offer i den största skattesvindeln någonsin i Ryssland.

Vad som hände var att skattepolisen gjorde en räd mot Hermitages kontor och beslagtogs allahanda dokument och stämplat tillhörande de ryska bolag man ägde. Materialet användes sedan för att i smyg – åtminstone tog det ett tag innan Browder upptäckte vad som var i görningen – överlåta Hermitage till en ny ägare i Tatarstan. Denne var en man som hade dömts för mord men sedan släppts ur fängelset, alltså en uppenbar så kallad målvakt.

Vad viktigare var: man fabricerade stora skulder som gjorde att Hermitages nya ägare kunde få ut en enorm skatteåterbäring, motsvarande 230 miljoner dollar.

Detta var i alla fall vad revisorn Sergej Magnitskijs utredning visade.

De utpekade poliserna grep dock Magnitskij och anklagade i stället honom för skattesvindel.

I fängelset blev hans hälsa allt sämre. Han utvecklade gallsten och inflammationer i bukspottkörteln och gallblåsan. Läkare vid fängelset Matrosskaja Tisjina rekommenderade fortsatt uppföljning och operation, men efter att ha överförts till Butyrkafängelset nekades Magnitskij detta. Hans dagbok och brev beskriver villkoren i Butyrkafängelset som vedervärdiga. Det är dock inte helt uppenbart att han behandlades så värst mycket sämre än någon annan där.²¹

Magnitskij hann tillbringa nästan ett år som häktad. Det återstod bara åtta dagar innan myndigheterna enligt lagen var tvungna att antingen åtala honom eller släppa honom.

Då fördes han akut till ett fängelsesjukhus. Han var panikslagen och sa att man försökte döda honom. I stället för att få hjälp skickades han till psykakuten. Två timmare senare var han verkligen död. Det framkom senare att han hade spår av misshandel, att detta var dödsorsaken, och att han i flera dagar innan sin död hade haft magsmärtor och kräkts.²²

Omvärldens reaktioner på Magnitskijs död blev starka. Detta mycket tack vare en ihärdig kampanj från Bill Browder som fortsätter än i dag.

USA införde 2012 den så kallade Magnitskijlagen, The Magnitsky Act. Med denna upprättades en svartlista på ryssar som bedöms ha deltagit i människorättsbrott och som därför nekas visum och tillgång till

²¹ "Как меня убивали", Novaja Gazeta 18 april 2016.

²² Magnitskijfallet är mycket omskrivet, för fler detaljer om de inblandade se exempelvis Jan Blomgrens artikel "Rysk miljardsvindel inför öppen ridå" i Svenska Dagbladet 25 maj 2011.

det amerikanska banksystemet. Under 2016 och 2017 har också Estland, Storbritannien, Kanada och Litauen infört liknande lagar.

Ryssland svarade med att sätta stopp för amerikanska adoptioner av ryska barn. Postumt dömde man också Sergej Magnitskij för skattebrott. Nyligen har man även inlett en brottsutredning där Bill Browder själv påstås ha legat bakom Magnitskijns död i fängelset.²³

Oligarken Boris Berezovskij

Ett sätt för den ryska regimen att hantera misstankar om olika politiska mord har varit att antyda att det är just den mördades egna allierade som ligger bakom mordet. Den vanligaste syndabocken har – som framgått ovan – varit exiloligarken Boris Berezovskij. Sedan mars 2013 har detta dock inte varit möjligt för då hittades Berezovskij själv hängd i sitt badrum i England.

Hade han begått självmord eller blivit mördad? De flesta bedömare lutar nog åt det förra alternativet men alldeles säkert vet man inte.

Året innan hade Berezovskij förlorat tidernas största rättstvist i en brittisk domstol. Motståndare var den Putinlojale oligarken Roman Abramovitj, även känd som ägare till fotbollslaget Chelsea. Tvisten gällde rätten till deras tidigare gemensamma oljebolag Sibneft, ett av Rysslands största, som Abramovitj på eget bevåg hade sålt till statliga Gazprom.

Att verkligen klarlägga de historiska ägandeförhållandena verkade (mot bakgrund av 1990-talets skumma privatiseringar) vara bortom domstolens förmåga. Domaren medgav att hon helt enkelt fick utgå

²³ "Turning Tables in Magnitsky Case, Russia Accuses a Nemesis of Murder", New York Times 22 oktober 2017.

ifrån parternas trovärdighet. Och Berezovskij gjorde inte alls ett trovärdigt intryck. Enligt domaren hade han demonstrerat ett mycket fritt förhållande till sanningen och ljög uppenbart och obehindrat.²⁴

Förlusten ska ha gjort slut på Berezovskijs förmögenhet. Inför flera olika personer talade han om att begå självmord. Enligt ett påstående från Kreml – som bekräftades av Berezovskijs 23-åriga flickvän – hade han också via Abramovitj överlämnat ett brev där han bad om förlåtelse och bad att få komma tillbaka till Ryssland.²⁵ Det framstod därmed inte alls som osannolikt att han själv hade hängt sig. Den brittiska utredningen fann heller inga tecken på våld eller nålstick eller annat som kunde tyda på en arrangerad hängning.

Detta ifrågasattes dock. En ansedd rättsläkare specialiserad på just strypning och hängning, anlita av Berezovskijs anhöriga, hävdade utifrån bilder av den döde att strypmärkena inte alls var typiska för hängning. Utifrån det utlåtandet kom utredningen fram till att den inte kunde dra någon säker slutsats om hur Berezovskij hade dött.²⁶

Oppositionsledaren Boris Nemtsov

27 februari 2015 sköts den liberale oppositionspolitikern Boris Nemtsov ihjäl i centrala Moskva. Det var en sen fredagkväll och han var på väg hem från en restaurang med sin flickvän. Hon var en ung fotomodell från Ukraina. Paret vandrade över den bro som leder över Moskvafloden alldeles nedanför Kreml och Röda torget. Då avfytrade någon – enligt uppgifter som snabbt fick spridning – sex pistolskott och försvann i en vit bil.

24 "Abramovich wins biggest private court case in history" The Telegraph 21 augusti 2012.

25 "Roman Abramovich 'passed Boris Berezovsky apology to Vladimir Putin'", The Telegraph 3 april 2013.

26 "Boris Berezovsky inquest: Coroner records open verdict", BBC News 27 mars 2014.

Nemtsov hade på 1990-talet blivit känd som guvernör i Nizjnij Novgorods län, där han framgångsrikt experimenterade med liberala ekonomiska reformer. Ett tag betraktades han som möjlig efterträdare till Boris Jeltsin som landets president. När Vladimir Putin i stället kom till makten blev Nemtsov en ledande oppositionsföreträdare. På senare tid hade han varit en tydlig kritiker av Rysslands krigsäventyr i Ukraina. Nemtsovs kollega och vän, den tidigare premiärministern Michail Kasianov, var övertygad om att mordet hade politiska motiv och att Nemtsov nu hade fått betala för sin kamp för frihet och demokrati.

President Putins pressekreterare meddelade å sin sida att presidenten betraktade mordet som en provokation, och att han uppdragit åt Utredningskommittén, Inrikesministeriet och säkerhetstjänsten FSB att tillsammans ta kontroll över utredningsarbetet.²⁷

De internationella reaktionerna framstod som något urvattnade. Angela Merkel, den då tyngsta europeiska ledaren – och den viktigaste i relationen med Ryssland – krävde att Putin skulle förvissa sig om att brottet klarlades och de skyldiga straffades. Också Barack Obama efterlyste en "snabb, opartisk och transparent" undersökning. Detta medan den verkliga frågan i de flestas sinnen snarare torde ha varit huruvida Putin själv hade med mordet att göra.

Sveriges utrikesminister Margot Wallström stack dock ut huvudet och kallade mordet för en avrättning som "förstärker bilden av Putins skräckvalde när det gäller säkerhet, mänskliga rättigheter och demokrati".²⁸

²⁷ "Oppositionspolitikern Boris Nemtsov mördad", iöst.nu 28 februari 2015.

²⁸ "Mord hårt slag mot sargad opposition", SVT Nyheter 28 februari 2015.

Även om ordet skräckvälde kan tyckas väl dramatiskt lade formuleringen ansvaret för mordet i knäet på Kreml. Mot bakgrund av den historia av mord som tecknats här ovan var det en rimlig utgångspunkt. Oskyldighetspresumtionen är ju knappast till för auktoritära och kriminella regimer som inte kan dömas i sina egna domstolar.²⁹

Att mordet berörde många ryssar djupt visades på söndagen, två dagar efter att det ägt rum. Då anslöt tiotusentals, sannolikt omkring femtiotusen, människor till en sedan tidigare planerad demonstration som nu i stället blev till en minnesmarsch för Boris Nemtsov.

Utredningen leder till Tjetjenien

Officiella uttalanden gav som vanligt sken av att någon annan politisk kraft än regimen själv kunde ha haft intresse av att röja Nemtsov ur vägen. Inledningsvis föreslogs att någon i Nemtsovs eget läger, kanske Ukraina, kunde ha låtit döda honom för att svärta ned Rysslands rykte. Sedan tyckes utredningsarbetet snarare inrikta sig mot högerextrema krafter, vilket onekligen föreföll mindre osannolikt. Enligt uppgift hade man också hittat den bil som mördarna använt, en grå ZAZ Chance. Man undersökte vilka som kunde ha haft tillgång till den.³⁰ Det såg alltså ut som om man verkligen försökte utreda brottet.

En vecka efter mordet tog händelseutvecklingen en dramatisk vändning – när man plötsligt grep fem tjetjener. En sjätte misstänkt i Groznyj påstods ha sprängt sig själv till döds för att undgå lagens långa arm.

Den som skulle ha avfyrat skotten mot Nemtsov, Zaur Dadajev, hade intill nyligen ingått i den Kadyrovtrogna polisbataljonen Sever. Kadyrov själv beskrev honom som en patriot.

²⁹ "Utgå ifrån att Kreml är skyldigt", iöst.nu 2 mars 2015.

³⁰ "Påstått nationalistspår i mordutredningen", iöst.nu 4 mars 2015.

Till att börja med försökte man förklara mordet med Nemtsovs uttalanden efter terrorådet mot den franska satirtidningen Charlie Hebdo, som hade ägt rum i början av året. Den tjetjenska gruppen skulle ha uppfattat dem som islamfientliga och därför bestämt sig för att straffa Nemtsov.

Den förklaringen saknade dock all trovärdighet. För det första hade Nemtsov inte uttalat sig särskilt skarpt om Charlie Hebdo-händelsen. För det andra läckte utredningsuppgifter ut om att mordgruppen hade börjat skugga Nemtsov redan under hösten, alltså innan händelsen ägde rum. Och då kunde de ju inte gärna ha motiverats av den.

Läckorna av utredningsuppgifter och själva det faktum att spåren nu pekade mot Kadyrov, ledde till spekulationer om att FSB tog tillfället i akt att ge sig på den tjetjenske envåldshärskaren. Säkerhetstjänsten hade under dennes tid vid makten fått en alltmer undanskymd roll i delrepubliken.³¹

Gärningsmän blir bondeoffer

Utredningen fortskred och ett år efter mordet, i februari 2016, kunde tidningen Novaja Gazeta presentera en kartläggning av hur det hade gått till. Novaja Gazeta är den kanske mest välrenommerade ryska tidningen – det var ju där Anna Politkovskaja arbetade – men kartläggningen byggde av allt att döma fortfarande på avsiktliga läckor från federala myndigheter. Icke desto mindre framstod uppgifterna med Novaja Gazetas publicering i ryggen som trovärdiga.

³¹ "FSB-Kadyrov Power Struggle Eclipsing Nemtsov Murder Probe, Media Says", Moscow Times 11 mars 2015.

Tidningen skrev att mordet kunde knytas till den tjetjenska ledningen. Det hade varit ett beställningsmord. Beställningen hade lagts ut till konkurrerande tjetjenska grupper redan i augusti 2014, ett halvår innan mordet. Den som först hann döda Nemsov skulle få 15 miljoner rubel. Det motsvarade vid den tiden drygt tre miljoner kronor.

Från början hade beställningen också omfattat den oppositionelle exiloligarken Michail Chodorkovskij, radiostationen Echo Moskvas chefredaktör Aleksej Venediktov och journalisten Ksenija Sobtjak. Men då Nemtsov-mordet följts av snabba gripanden – som riktade uppmärksamheten mot Tjetjenien – hade de beställningarna dragits tillbaka.

En fråga var varför det tagit så lång tid att genomföra mordet. Förklaringen, skrev tidningen, var dels Boris Nemtsovs oregelbundna levnadsvanor och dels mordgruppens benägenhet att slösa sin tid på restauranger och prostituerade. Tidningen beskrev också hur kriminella grupper ur den tjetjenske presidentens polisstyrkor upprätthåller en ständig närvaro i Moskva, där de ägnar sig åt mord, kidnappning och utpressning i ekonomiska syften. Gruppen som dödade Nemtsov kom från polisbataljonen Sever och samordnades av den vice bataljonschefen Ruslan Geremejev.

Att de gripits så snabbt berodde enligt Novaja Gazeta just på de federala myndigheternas uppdämda frustration över Kadyrovs framfart, samt på att Putin signalerat missnöje över mordet.

De politiska skadeverkningarna ska dock ha begränsats genom en uppgörelse med Kadyrovs folk, framförhandlad av Viktor Zolotov, hög säkerhetschef och en gång i tiden Putins livvakt. Längre än till fotfolket skulle utredningen inte gå. Planeringen av mordet skyllades inte

på Geremejev utan på hans chaufför som nu gömde sig i Förenade arabemiraten.³²

Mer än ett år senare, sommaren 2017, dömdes de fem männen till mellan elva och tjugo års fängelse. I sina slutord inför rätten förnekade de sin skuld. Ett visst missnöje med att ha blivit bondeoffer i ett politiskt spel lyste igenom i slutorden, men av lätt insedda skäl avstod de från att öppet peka ut sina verkliga uppdragsgivare.

En av männen, Chamsat Bachajev, hade möjligen fog för att hävda sin oskuld. Åtminstone ansåg inte Nemtsovs anhöriga och deras advokat att hans delaktighet var bevisad. Mer upprörande var kanske att Geremejev och hans överordnade hade sluppit undan. Advokaten sa i sin slutplädering att det var ett "fiasko" att Putins alla säkerhetstjänster inte kunnat fastställa vem som beställde mordet på Nemtsov, och menade att misslyckandet var uppenbart avsiktligt.³³

Vem står på tur?

Över flera av de mord som beskrivits ovan tornar Ramzan Kadyrovs skugga upp sig. Att den tjetjenske envåldshärskaren är förmögen att beordra mord, både i och utanför Tjetjenien – ja, även utanför Ryssland – har sedan länge stått klart genom andra fall. Där har offren valts för att de ställt sig i vägen för Kadyrov. I ovanstående mord har offren i första hand varit motståndare till Putins regim.

³² "Как убывали Бориса Немцова", Novaja Gazeta 23 februari 2016.

³³ "Nemtsovs mördare blev bondeoffer", iöst.nu 7 augusti 2017.

Även andra oppositionella – som före detta premiärministern Michail Kasianov och politikern Vladimir Kara-Murza – har varit föremål för dödshot från Kadyrovs krets.³⁴

Den naturliga frågan är då i vilken utsträckning Kadyrov agerar på eget bevåg. Något svar på den finns inte i dag. Vad vi ser är att han gång på gång går fri.

I andra mordfall saknas kopplingar till Kadyrov. Särskilt i förgiftningsfallen Litvinenko och Sjtjekotjichin riktas misstankarna mot mer avancerade aktörer.

Ja, Anna Politkovskaja överlevde också ett förgiftningsförsök några år före sin död.

Sovjetiska KGB hade ett giftlaboratorium som i någon form fortfarande tros vara aktivt. Några månader efter att Boris Nemtsov hade skjutits till döds var hans oppositionskollega – den nyss nämnde Kara-Murza – mycket nära döden i vad som tycks ha varit ett nytt förgiftningsfall.³⁵

I skrivande stund går Ryssland mot ett nytt presidentval. I Putins riggade – så kallade ”suveräna” – demokrati är utgången given. Icke desto mindre är den politiska temperaturen nu högre än vanligt. Det skulle inte förvåna om valet kommer att kantas av ännu ett politiskt mord.

34 ”Kadyrov mordhotar ryska politiker” och ”Hotad oppositionsledare tårtad av tjetjensk grupp”, iöst.nu 1 respektive 10 februari 2016.

35 ”Kara-Murza anmäler misstänkt mordförsök” och ”Gamla giftsymtom åter, Kara-Murza akut inlagd”, iöst.nu 11 december 2015 respektive 2 februari 2017.

Bli medlem i Östgruppen!

Brinner du också för mänskliga rättigheter i Östeuropa? Bli medlem i Östgruppen och gör din röst hörd! Som medlem har du möjlighet att engagera dig i vårt arbete på olika sätt.

Medlemskapet kostar 200 kr per år (150 kr för studerande, arbetssökande och pensionärer) och pengarna sätts in på bankgiro: 205-2447. Glöm inte att ange kontaktuppgifter på inbetalningen! För mer information skriv till info@ostgruppen.se eller ring oss på 08-56 26 71 20.

Få torde i dag hävda något annat än att Vladimir Putins regim är odemokratisk. Men är den dessutom beredd att använda mord som politisk metod?

Den här skriften går igenom ett antal uppmärksammade dödsfall av politisk betydelse, där skulden med varierande grad av övertygelse har tillskrivits de ryska makthavarna.

Den tar upp husbombningarna 1999, mordet eller de förmodade mordet på ett antal journalister och politiker, samt gör en djupdykning i det fall där bevisen mot Kreml är som mest övertygande: det radioaktiva giftmordet på avhopparen Aleksandr Litvinenko.

ÖSTGRUPPEN
för demokrati och mänskliga rättigheter